

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди



ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І МИ УКРАЇНЦІ: диво першого кроку і сила ініціативи

Колективна монографія

Наукова редакція:
Юрій Бойчук, Марія Култаєва

Харків 2023

Частина друга

Г. Сковорода і трансформація просвітництва	172
---	------------

Розділ I. Філософське мистецтво як реальність практичної філософії:

досвід Григорія Сковороди

<i>Хамітов Н., Крилова С.</i>	<i>173</i>
------------------------------------	------------

Розділ II. Постконвеційність патріотизму Григорія Сковороди

<i>Бойченко М., Бойченко Н.</i>	<i>187</i>
--------------------------------------	------------

Розділ III. Design, Dasein Und Lebenskunst Des Menschen:

Hryhorii Skovoroda Und Georg Wilhelm Friedrich Hegel

<i>Kultaieva M., Radionova N.</i>	<i>212</i>
--	------------

Розділ IV. Філософія Григорія Сковороди

як рефлексія особово орієнтованого виховання:

контекст європейського просвітництва

<i>Корженко В.В., Козирєва Н.В.</i>	<i>226</i>
--	------------

Розділ V. Григорій Сковорода та Фараон Ехнатон,

кібернетика, жінки, Біблія і Бог

<i>Рассоха І.М.</i>	<i>241</i>
--------------------------	------------

Розділ VI. Феномен настрою

у філософській спадщині Григорія Сковороди і сучасність

<i>Дяченко К.А.</i>	<i>253</i>
--------------------------	------------

Розділ VII. Каліграфічна спадщина Сковороди

на роздоріжжі між європейським, грецьким

та слов'янським скорописом XVIII століття

<i>Чекаль О.Г.</i>	<i>265</i>
-------------------------	------------

Частина третя

Живильна сила сквородинівських ідей	284
--	------------

Розділ I. Сучасні рефлексії ідей Григорія Сковороди про людське щастя:

думки науковця і погляди українських студентів

<i>Дічек Н.П.</i>	<i>285</i>
------------------------	------------

Розділ II. Філософія Григорія Сковороди і сучасний аксіологічний дискурс

<i>Бережна С.В.</i>	<i>304</i>
--------------------------	------------

Розділ III. Образ Григорія Сковороди

в національно-патріотичному вихованні студентської молоді

<i>Фінін Г.І.</i>	<i>313</i>
------------------------	------------

Розділ II
ФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
І СУЧАСНИЙ АКСІОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Бережна Світлана,

доктор філософських наук, професор, проректор з наукової, інноваційної
та міжнародної діяльності ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Сучасне українське суспільство розвивається у відповідності до тих ціннісних пріоритетів, які оформилися згідно з існуючими традиціями, нормами, переконаннями, визначилися протягом століть та витримали верифікацію. Саме тому, у даному розділі основний акцент робиться на виявленні ціннісних орієнтацій, мотивації та цільових орієнтирів сучасної української людини крізь аксіологічну призму філософсько-антропологічного вчення Г.Сковороди. Багатоаспектність філософії серця видатного українського просвітника є етико-аксіологічним орієнтиром для поглибленої рефлексії дискурсу гідності в суспільстві, що відстоює своє право на незалежність. Сучасні події в Україні продемонстрували, що українці готові боротися та йти до кінця у боротьбі за власні переконання. У той же час, дуже часто уявлення українців про європейські цінності містять стереотипи, хибні переконання, що були сформовані пропагандою і маніпуляцією з боку тих чи інших політичних сил.

В українському суспільстві особистість знаходиться в ситуації ціннісного хаосу та невизначеності. З'явилася та поглиблюється розбіжність між розумінням закономірності прийняття нових ціннісних орієнтирів та ідеалів розвитку суспільства й особистості, пошуку ціннісного консенсусу з наявними попередніми орієнтирами в системі ціннісних орієнтацій. В сучасному українському суспільстві відбувається процес зміни ціннісної парадигми. Попередня система цінностей витісняється з масової свідомості, поступово формується нова, що змушує переглянути основні акценти в аксіологічних дискурсах української філософії. На перший план вийшли патріотичні цінності та ідеї незалежної держави.

Існує потреба в цілісній системі цінностей, що може служити основою соціалізації індивіда в умовах трансформації. У цих нових умовах на рівні філософської рефлексії необхідно осмислити ситуацію, що склалася в сучасній

філософії, здійснити науково-теоретичний аналіз закономірностей і особливостей становлення, функціонування й розвитку системи цінностей, з'ясувати вплив філософії Григорія Сковороди. Саме тому, завдання цього розділу, перш за все, з'ясувати особливості трансформації ціннісних установок в сучасній філософії через призму спадщини Григорія Сковороди. У зв'язку з цим вибудовується програма завдань та визначаються шляхи їх розв'язання. *По-перше*, проаналізувати поняття цінність як філософську категорію; *по-друге*, розглянути основні наукові підходи до дослідження ціннісних установок в сучасній філософії; *по-третє*, окреслити аксіологічну складову сучасних ціннісних установок в українському суспільстві; *по-четверте*, охарактеризувати сутність ціннісних установок в філософії Григорія Сковороди. Запропонована дослідницька стратегія, відповідно вимагає залучення евристичного потенціалу загальнонаукових та спеціальних підходів і методів дослідження. Філософське осмислення поняття «цінність» відбувалося шляхом аналізу взаємопов'язаних методів аналізу й синтезу. Історико-філософський та діалектичний підходи дали можливість розглянути процес становлення ціннісних установок в українській філософії в різні історичні періоди та їх трансформацію під впливом філософії Григорія Сковороди. За допомогою структурно-функціонального аналізу розглядається трансформація ціннісних установок в Україні як функціонально взаємопов'язаних структур. Це розширює дослідницькі можливості аналізу соціальних феноменів й індивідуально-особистісного та дозволяє уникнути механічної редукції соціального і індивідуального. Застосування порівняльного методу дозволило розглянути зміни, які відбуваються у ціннісних установках сучасної філософії, проаналізувати та зробити певні теоретичні висновки.

Виклад основного матеріалу слід розпочати з визначення загальних підвалін існування людини, культури та соціуму.

Слід наголосити, що система цінностей і відношень до них визначає суспільний розвиток на основі активізації фактору людини. Виступаючи в якості інструмента соціального регулювання, вони являються тією проміжною ланкою, яка пов'язує поведінку людини з її важливими соціальними інструментами, ідеалами, інтересами і вимогами. Цінності виконують складні і різнобічні регулятивні функції по відношенню до суспільства і особистості.

Цінності є основою функціонування особи, суспільства, народу, нації. Сучасний дослідник цінностей, Г. Хофстеде, впевнений, що цінності перебувають на найглибшому рівні серед важелів прийняття рішень,

бо саме вони характеризують ідейні принципи особистостей та обґрунтування їх дій [1]. Т. Парсонс зазначає, що цінності характеризують основну мету й сенс життя індивіда та найкраще розкриваються в кризові ситуації для людини або суспільства.

Сучасна наукова література налічує понад сто тлумачень поняття «цінність», що пояснюється багатоаспектністю її визначення в теорії філософії. В залежності від різних засад цінності поділяють за галузями та формами функціонування людини у суспільстві (матеріальні та духовні; політичні, соціально-економічні, естетичні, релігійні); векторами розвитку людини (загальнолюдські, культурні, індивідуальні). Цінності визначають стандарти поведінки людини, виконують інтегративну, регулятивну та виховну функції.

Розуміння цінностей як загальних ідей добра та справедливості вперше визначив Сократ. За часи Середньовіччя віра стає основою християнського світогляду та найвищою цінністю. Бог постає Благом. Сенс людського існування визначається у формі абсолютних духовних сутностей (добра, істини, любові тощо).

Термін «цінність» було введено у філософський обіг у XIX ст. німецьким філософом Рудольфом Лотце, який визначив завдання філософії – описати й обґрунтувати опосередкованість значеннями (цінністю) відношення між людиною та світом.

Засновником сучасної аксіології називають Імануїла Канта, який в своїх роботах – «Критика практичного розуму», «Метафізика звичаїв» визначив цінності як один з фундаментальних факторів, що діє у людському світі [2]. Але І. Кант звузив розуміння цінностей лише сферою моралі.

Герман Коген – засновник Марбурзької школи неокантіанства волюнтаристської концепції цінностей зазначав, що цінності пов'язані з волею суб'єкта [3].

Розширили межі аксіології неокантіанці Баденської школи (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) [4-5]. Відповідно до їх вчення цінності набувають універсального характеру та визначаються як ідеальне буття, яке поєднується з нормативною свідомістю та не залежить від вимог та побажань людини, є тією трансцендентальною дійсністю, що організовує емпіричний світ людини. Процес розуміння людиною світу спирається на цінності добра, любові, краси тощо.

До теорії цінностей були долучені пізнавальні цінності. Генріх Ріккерт виділив 6 «сфер цінностей», які співвідносяться зі сферами життєдіяльності людини: наукове пізнання, мистецтво, пантеїзм, етика, «життєві блага», теїзм як віра в особу Бога [4]. Дослідник зазначає, що звернення до поняття

«цінність» дозволяє науково зрозуміти історичні процеси та встановити історичний зв'язок об'єкта з його оточенням, визначити етапи змін стадій об'єкта, які він проходить у розвитку. Г. Рікерт підкреслював роль цінностей як логічних норм, яким повинна слідувати людина. Він зазначав, що філософія може існувати винятково як наука про цінності. Неокантіанці визначили універсальний характер цінностей (завдяки чому можна пояснити все у світі).

Але з неокантіанським трансцендентальним баченням цінностей не були згодні представники феноменологічної школи. На думку Едмунда Гуссерля початком для побудови філософії є чиста свідомість, що створена в результаті феноменологічної редукції, яка залишає «в дужках» все, що стосується природного усвідомлення людиною дійсності. «У дужках» феноменологія залишає і цінності. Вчений емпірично констатує факт існування цінностей, як, наприклад, держави, економічної організації, мистецтва, релігії тощо [6]. При цьому дослідник обирає лише загальні цінності.

В першій половині XX ст. учень Е. Гуссерля – Макс Шеллер розробив самостійне антропологічне вчення, відповідно до якого цінностям відводилося особливе місце. Вдослідженні «Формалізм в етиці і матеріальна етика цінностей» М. Шелер трактує цінності в об'єктивістському сенсі. Цінності наділені матеріальними якостями, дезовнішній світ є сукупністю форм для їх втілення. М. Шелер розробив ґрунтовну ієрархію цінностей [7]. Найвищим ціннісним рівнем є цінність святого, яка являє себе в абсолютних предметах, всі інші цінності є її символами. Найнижчий рівень – цінності приємного. Також дослідник визначає духовні цінності, моральні цінності та цінності пізнання істини.

Другий учень Е. Гуссерля – Н. Гартманн в своїй роботі «Етика» розглядає цінності як ідеальне буття, що існує поза світом реальних речей. Дослідник розрізняє цінності (реалізуючись, набувають «ваги реальності») та носіїв цінностей (належать до світу реальних речей).

Філософи початку XX ст. (Г. Мюнстерберг, Т. Ліпс, В. Дільтей) сформували гедоністичну інтерпретацію цінностей [8]. Вони зазначали, що цінності утворюються почуттям задоволення, насолодою, що викликають у людей певні об'єкти.

Провідною ідеєю в культурно-історичному релятивізмі (О. Шпенглер, П. Сорокін) є аксіологічний плюралізм рівноправних ціннісних систем, заперечення правомірності однієї «справжньої» системи цінностей [9–10].

У другій половині XX – на початку XXI ст. аксіологічний дискурс продовжив розроблятися інтенсивніше. Проблема цінності людини і побудови

цінностей особистості знайшли своє відображення в працях філософів – Р. Перрі (неореалізм), С. Пеппер (контекстуалізм), А.Річард (емотивізм), соціологів (Р. Інглхарт), психологів (Ш. Шварц), політологів (К. Вельцель) [11–12].

У цей період формується опозиційна думка щодо аксіології. Людвіг Вітгенштейн [13] указував, що у світі все проходить так, як повинно бути таїнності не відіграють жодної ролі. Заперечував аксіологію засновник аналітичної філософії англійський філософ Бертран Рассел. У власному дослідженні «Релігія і наука» він зазначав, що надання певним речам цінності, ми виражаємо лише свої емоції. Наука не може мати суджень про цінності, адже вони закриті для пізнання людиною. Мартін Гайдеггер в лекціях «Європейський нігілізм» та у «Листі про гуманізм» виступив з різкою критикою аксіології [14]. Жан Поль Сартр вважав, що цінності є випадковим результатом вільної дії людини, якані на що не впливає. Він писав: «Моя свобода – єдина основа цінностей і абсолютно ніщо не може виправдати мене у прийнятті тієї чи іншої цінності, тієї чи іншої шкали цінностей, як буття, через посередництво якого існують цінності. Моя свобода викликає у мене неспокій, тому що вона лежить в основі цінностей, а сама позбавлена основи» [15].

Отже, в науковій літературі простежуються два підходи до проблематики цінностей: натуралістичний та антинатуралістичний. З позицій першого, цінністю являється все те, що сприяє ефективному функціонуванню «природи людини», – біопсихічним здібностям індивіда, задоволенню його інтересів, розвитку задатків. За антинатуралізмом, – цінності являють собою ідеальні сутності, сфера котрих знаходиться поза досвідом і не залежить від інтересів людини. Антинатуралістична тенденція набула поширення на початку ХХ століття під впливом критики натуралізму англійським філософом Д.Е. Муром, котрий вважав, що факти і цінності мають різний онтологічний статус, і цінності взагалі несумісні з наукою, котра повинна обмежуватись описом явищ.

Об'єктивістська і суб'єктивістська концепції цінностей зумовили формування двох основних напрямів їх подальшого осмислення. Об'єктивісти прагнуть з'ясувати сенс «справжньої цінності», довести, що далеко не завжди те, що особистість цінує, вартє поціновування (проблема хибних цінностей).

Свої власні цінності, які відображають специфіку української культури та менталітету має українська філософія. Основні цінності української філософії можна розділити на кілька груп. *По-перше*, це цінності, пов'язані із самоідентифікацією українського народу, його історією та культурою. Серед цих цінностей можна назвати патріотизм, національну свідомість, любов

до Батьківщини, повагу до української мови та традицій. *По-друге*, українська філософія відображає цінності, пов'язані із розвитком особистості та її самореалізацією. Це, зокрема, свобода, гідність, самовизначення, відповідальність та самовдосконалення. *По-третє*, українська філософія відображає цінності, пов'язані із взаємодією людини з природою та довкіллям. Це, зокрема, природна краса та екологічна свідомість. *По-четверте*, українська філософія відображає цінності, пов'язані із суспільством та його розвитком. Це, зокрема, справедливість, демократія, громадянська свідомість та відповідальність перед суспільством.

Так, у судженнях М. Драгоманова, М. Коцюбинського, Ф. Прокоповича та інших проблема цінностей посідала першочергове місце. У поемі «Енеїда» І. Котляревського головними аксіологічними домінантами стали свобода, правда, народність та сміх [16]. П. Гулак-Артемовський визначає цінності як рівність людей [17]. Провідною цінністю людини П. Куліш називав душу, де знаходиться її сутність та відбувається спілкування з Богом [18]. Однією з найважливіших філософських цінностей у творчості Лесі Українки є поєднання людини і природи [19].

Неоціненний внесок у розвиток філософської думки свого часу залишив український філософ, письменник та поет XVIII століття Григорій Сковорода [20]. Його ідеї та філософські концепції знайшли відображення в багатьох сучасних тенденціях аксіологічного дискурсу. Одним з головних понять у філософії Г. Сковороди була «філософія життя», яка базується на ідеї про природний потяг людини до щастя та розвитку. Він вважав, що цінності, такі як любов, доброта та мудрість, є найважливішими для досягнення гармонії та щастя в житті.

Одним з основних принципів філософії Григорія Сковороди є самовдосконалення та самовиховання. Він вважав, що кожна людина має потенціал до розвитку та пізнання, але для цього необхідно зосередитися на внутрішньому світі та постійно працювати над собою. Цей принцип відображається в сучасному аксіологічному дискурсі, де важливе значення має саморозвиток та самовдосконалення як засіб досягнення особистісного щастя та гармонії. Іншою важливою ідеєю у філософії Г. Сковороди є концепція «самостійності духу». Він вважав, що кожна людина має власний шлях до пізнання та розуміння світу, який відображається у її унікальному духовному світогляді. Цей принцип знайшов відображення в сучасному аксіологічному дискурсі, де важливе значення має індивідуальний підхід до цінностей та їхнього розуміння.

Для Тараса Шевченко фундаментальними аксіологічними положеннями є свобода людини, віра, життя, любов тощо [21].

У Івана Франка та Павла Грабовського найвищою цінністю є віра, Івана Нечуя-Левицького – воля і правда [22–23].

Значний внесок в розвиток аксіологічної думки зробив Михайло Драгоманов, який висував ідею вільного розвитку народної культури, просякнуту загальнолюдськими цінностями.

Сучасні українські філософи – В. Андрущенко, В. Кремень, М. Култаєва та інші розглядають природу цінностей, їх місце в реальності, структуру ціннісного світу тощо [25–27].

Отже, ціннісні орієнтації виникають як дихотомії «держава–суспільство» та «суспільство–людина». Своєю чергою особистість формує власну систему індивідуальних цінностей.

Українська філософія відображається в різних школах та напрямках, кожен з яких має свої власні цінності та підходи до філософського дослідження. Однак, загальна ознака української філософії полягає в її спрямованості на розвиток людини і суспільства, зважаючи на українські традиції й особливості.

Провідною є філософія Григорія Сковороди, характерною особливістю філософської системи є об'єднання людини і світу. У філософському параметрі це означає формування монолітної філософії, яка поєднує етику, онтологію, філософський досвід і духовну поведінку. Сталим є звернення Г. Сковороди до «голосу серця», що свідчить про початок формування його людиноцентризму у сфері національної основи та стає альтернативою раціоналістично-об'єктивістському методу в обстоюванні непохитного значення, першочерговості індивідуально-особистісної й мультикультурної унікальності людського буття.

Аналіз наукових досліджень, засвідчив, що ціннісний інтелектуальний дискурс людського життя, її ідеалів і цілей здавна був складовою філософії, зокрема й української. Сучасна аксіологічна проблематика представлена іменами філософів і вчених різних віків та напрямів. Розглядаються трансформації ціннісних орієнтацій особистості, визначаються суспільні, політичні, виховні, моральні, інформаційно-комунікативні аспекти, що представлені в межах окремих теоретичних спрямувань.

Розгляд загальноцивілізаційних процесів свідчить, що в модерному світі функціонують фундаментальні діалектично взаємопов'язані тенденції розвитку, що помітно розкривають його спільну природу. Перша з них полягає

у твердженні колективності, зростанні єдності, цілісності людства, органічній властивості. Друга – у формуванні сучасних перспектив для вияву унікальності й індивідуальності суспільства, свідченням чого є, зокрема, процес національного самоутвердження народів. Визначним інструментом регулювання функціонування соціуму є система цінностей – перехідна ланка, яка об'єднує діяльність людини з її ціннісними ідеалами, інтересами і правилами.

Кожна культура формує унікальну ціннісну систему, яка створювалася впродовж декількох віків, залежала від історичного розвитку держави, суспільства, нації і модифікувалася через зміну ціннісних правил і приписів залежно від відповідних епох та утворювала її цивілізаційний код [28].

Ієрархія національних цінностей створювалась століттями, зумовлювалась історичним розвитком нації і видозмінювалась через зміну ціннісних правил і приписів у залежності від відповідних епох, але не змінним і вічно живим є заповіт великого митця, філософа і надзвичайно щирої людини – Григорія Сковороди.

Список використаних джерел:

1. Hofstede G. Allemaalandersdenkenden: omgaan met cultuurverschillen Atlas Contact. – Uitgeverij. – 2014. – 352.
2. Kant S. Kritik der reinen Vernunft. Meiner Verlag. – Hamburg. – 1998.
3. Cohen H. Spinoza on State & Religion, Judaism & Christianity. – Shalem Press, 2014. – 88 с.
4. Риккерт Г. Введение в трансцендентальную философию. Предмет познания // Риккерт Г. Философия жизни. – К.: Ника-Центр, 1998. – С. 13–164.
5. Windelband W. A History of Philosophy // Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=IWIvAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=zh-CN&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
6. Гуссерль Е. Феноменология // Режим доступу: https://docs.google.com/document/d/17OYvQ2YbW3_TdO2_ZfmcQXXEGUrsWf4XiOvj6iOEWM/preview?hgd=1
7. Scheler M. The Human Place in the Cosmos // Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=WxcZ7D1cvlK&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
8. Dilthey W. Selected Works, Volume IV: Hermeneutics and the Study of History // Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv39x6db>
9. Shpengler O. Der Untergang des Abendlandes. Режим доступу: <https://openlibrary.org/books/OL23419194M/>
10. Sorokin P. Social and Cultural Dynamics A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships // Режим доступу: <https://www.routledge.com/Social-and-Cultural-Dynamics-A-Study-of-Change-in-Major-Systems-of-Art/Sorokin/p/book/9780878557875>
11. Ingelhart R. Cultural shift in advanced industrial society. Princeton University Press, 1990, 484 p.

12. Schwartz S. Cultural tsennosnye orientation: the nature and consequencesnational differences/ Psychology. Journal of Higher School of Economics, 2008.Т. 5, No 2., p. 37–67
13. Вітгенштейн Л. Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995. – С. 87–309.
14. Heidegger M. Sein und Zeit. –Tubinger. – 1953. – 438 S.
15. Сартр Ж-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. / Пер. з французької Віталій Лях, Петро Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 855 с.
16. Котляревський І. П. Твори: У 2-х т. – К. : Дніпро, 1969.
17. Гулак Артемовський П. Твори / П. Гулак - Артемовський ; ред., вступ. ст. та прим. І. Айзенштока. – Харків: Держ. вид-во України, 1927. – 383 с.
18. Куліш П. Творчість// Режим доступу: <https://http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=103&type=tvorch>
19. Українка Л. Поезії// Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3431>
20. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – К., 1973
21. Шевченко Т. Зібрані твори: У 6 т. – К., 2003
22. Франко І. Твори в 20 тт. - Нью-Йорк: Книгоспілка, 1956.- 287 с
23. Грабовський П. Твори// Режим доступу: <https://https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=49>
24. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів у 10-ти томах. – Київ: Наукова думка, 1965–1968
25. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість. – К., 2002 (у співав. з М. Михальченком та Л. Губерським)
26. Кремень В. Філософія: Історія, суспільство, освіта. – К. – 2011
27. Култаєва М. Європейська теоретична соціологія XX–XXI століття: [навч. посіб.]. – Х., 2008
28. Бережна С. Компаративістський потенціал поняття культури: трансформації семантики та досвід інтеркультурності//Психолого-педагогічні аспекти формування національної еліти/ Режим доступу: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/18e4d5d2-fa71-456a-b9e7-cel58cafd814/content> С. 160